

ULUSLARARASI POLİTİKA VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI AÇISINDAN SINIRAŞAN SULARIMIZ

A. Nazmi ÜSTE (*)

ÖZET

Su, 21. Yüzyıla yaklaştığımız şu günlerde uluslararası politikada dikkate alınması gereken bir olgu olarak belirmiştir. Özellikle hızlı nüfus artışı, sanayi gelişimi, teknolojik yenilikler su kullanımını arttıran bir gelişmeye neden olmuştur. Bu şartlar altında özellikle su kaynakları kıt kaynaklar çatısı altına yerleşmiştir. Çalışma, Orta Doğu gibi su açısından son derece yetersiz bir bölgenin önemli su kaynakları olan Fırat ve Dicle merkezine oturtulmuş, bu çerçevede uluslararası ilişkiler ve Türk Dış politikası değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışmada TBMM'de konuya ilişkin olarak yapılan bir anket çalışması ve değerlendirilmesi yer almaktadır.

I.GİRİŞ

21.Yüzyıla yaklaştıkça su, "ekolojik denge içinde ekonomik büyüme"nin ve "sürdürülebilir kalkınma"nın en önde gelen faktörü olma özelliğini kazanmaktadır. İnsanlık tarihinde dönem dönem bazı doğal kaynaklar öne çıkmakta ve çağın gelişimini etkilemektedir. Nitekim; 19.yüzyılda kömür, 20.yüzyılda petrol, endüstriden ulaşımaya kadar toplumlardaki bütün sektörleri etkilemiş, yönlendirmiş ve ayakta durmalarını sağlamıştır (Ayna, Yaz/Güz 1994, s:34).

Günümüzde yaşanan nüfus patlaması, ekonomik büyüme ve teknolojik gelişim, kaynak kullanımını etkilemekte; bu gelişime koşul olarak öne çıkan doğal kaynaklar da değişmektedir. Geçmiş dönemlerin doğal kaynaklarından farklı olarak su öncelik kazanmaya ve "uluslararası kriz"in önemli bir konusu durumuna gelmeye başlamıştır. Dünya nüfusunun %40'ının, birden fazla ülke arasında paylaşılan nehirlerin çevresinde yaşamakta olduğu dikkate alındığında, suyun uluslararası politikadaki yeri daha belirginleşecektir.

Su, Türkiye'nin de içinde bulunduğu coğrafyada geçmişten kalan ve geleceğe uzanan bir miras görünümündedir. Bölgede hızla artan nüfus, doğal kaynaklara ve özellikle suya duyulan gereksinimi arttırmış, yaşanan istikrarsızlıklar ile, optimal ve sürdürülebilir kullanım koşullarının oluşturulamaması sonucunda, su kaynakları yetersiz bir duruma gelmiştir.

Suyun kıt bir kaynak olduğunun yoğun olarak hissedilmesiyle beraber, Ortadoğu ve sorundaşı bölgelerde, bu kaynaktan maksimum yararlanma olanakları incelenmeye ve bu yönde politikalar üretilmeye başlanmıştır. Özellikle iki veya daha çok ülkenin sınırlarını aşarak başka bir ülke topraklarına

(*)Araş. Gör. D.E.Ü. İ.İ.B.F.Kamu Yönetimi Bölümü

Sınıraşan Sular

akmaya devam eden ve "sınıraşan sular" (trans boundry rivers) olarak isimlendiren nehirleri kapsayan coğrafyada yer alan ülkeler arasında gergin ilişkilerin olduğu dikkat çekmektedir. Türkiye ve güney komşuları arasındaki ilişkileri bu çerçevede değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Türkiye, Suriye ve Irak'ın da sınıraşan sular üzerinde gerçekleştirmeye çalıştıkları projeler zaman içerisinde paylaşım sorunlarına yol açmış; özellikle Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Projesi'ni yaşama geçirme çabaları, Suriye ve Irak tarafından endişe ile karşılanmıştır.

Sınıraşan sularımızdan Fırat ve Dicle ile; Suriye'den Türkiye'ye akan Ası Nehri çerçevesinde oluşan ülkelerarası politikalar ve bunların global uzantılarının ele alındığı çalışmada, su sorununun güncel boyutundan çok, gelecekteki öneminin vurgulanması amaçlandığından, konuya ışık tutabileceği düşüncesiyle T.B.M.M'de milletvekilleriyle yaptığımız bir anket çalışmasına da yer verilmiştir.

Kısrır siyasal çekişmelerin kıyasıya yaşandığı Türkiye'nin iç politika açmazına, önemsenmediği takdirde giderek bir sorunlar yumağına dönüşeceği benzeyen dış politika açmazı da eklenecektir. Kendi içinde güçsüz bir siyasal tablo sergileyen Türkiye, içten ve dıştan yönelen tehditler için elverişli bir ortam yaratmaktadır. İstikrarsız bir iç politika ile istikrarlı dış politika üretilemeyeceği gibi; dış sorunların çözümü iç sorunların çözümünden bağımsız değildir. Bu itibarla Türkiye'nin öncelikli sorununun içeride güçlenmek olduğu açıktır.

Sorunlar kıskacının her geçen gün daha daraldığı dış politika gündemimizde, sınıraşan sular kendisini giderek daha çok hissettirecek bir sorun olmaya aday konudur. Bu çalışma, konunun önemine dikkat çekmekte katkı sağlayabilir ve daha kapsamlı araştırmaları özendirilirse amacına ulaşmış olacaktır.

II. ORTADOĞU'DA SINIRAŞAN SULARIN DAĞILIMI

Belki de suyun kıt bir kaynak olduğunu en iyi bilenler Ortadoğu'da yaşayan insanlardır. Dünyada bir çok bölge için su bir "sorun" görünümündeyken, Ortadoğu'da "casus belli" olarak düşünülebilir (Tepler, 1994, s:281). Ortadoğu'daki su kaynaklarına coğrafi bir açıdan bakıldığında Lübnan'ın siyasi sınırlarından doğup Akdeniz'e dökülen Litani ve daha küçük olan Awali Irmakları dışında tüm kaynaklar sınıraşan su durumundadır.

Sınıraşan sulardan Fırat, Dicle, Ası, Ürdün ve Yarmuk nehirleri yataklarının geçtiği ülkelerarasında sürekli bir gerginlik yaratmışlardır. Ürdün Nehri'nden ve bunun önemli kolu olan Yarmuk'tan Lübnan, Suriye, İsrail

ve Ürdün yararlanmaktadır. Asi Nehri Lübnan, Suriye, Irak ve Türkiye'den geçerek Akdeniz'e akarken; Fırat, Türkiye'den doğup Suriye ve Irak sınırlarını geçer ve Irak'ta Dicle'yle birleşir. Dicle ise Fırat'la birleştiği Şattül-Arap'a gelene kadar doğduğu Türkiye'den Irak'a geçer, Irak'ta yine Türkiye'den doğan Büyük Zap ve Irak'tan doğan Küçük Zap'la birleşir.

Ürdün Nehri'nin yıllık su miktarı 1,5 milyar m³/s iken; Asi Nehri'nin 1,2 milyar m³/s; Fırat ve Dicle'nin ise sırasıyla 35,6 milyar m³/s ve 48,7 milyar m³/s olmak üzere toplam 83,3 milyar m³/s düzeyindedir. Bu durumda, Ortadoğu'nun yerüstü su kaynaklarının tamamı yılda 86,8 milyar m³/s'den ibarettir (Akmandor, Pazarcı ve Köni, 1994, s:12).

Görüldüğü gibi Ortadoğu'daki akarsuların önemli bir bölümü Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları dahilinden kaynaklanmaktadır. Dikkat çeken bir diğer olgu, Arap devletlerinin nehirlerinde akan suyun yaklaşık %85'inin Arap olmayan ülkelerden gelmesidir (Bulloch ve Adel, 1994, s:16).

Sorunun giderek güncel boyut kazanması, Türk-Arap ilişkilerine ilişkin toplantı veya konferansların gündemlerinde köklü değişiklikler yaratmıştır. Arap Birliği Araştırmalar Merkezinin (CAUS) organize ettiği ve 1969'da ilki gerçekleşen toplantılarda genelde Türk-Arap ilişkilerinin geçmişi konuşulmuşken, 15-18 Kasım 1993 tarihli toplantıdan sonra (Beyrut Semineri) ilk olarak günümüzdeki durum ve geleceğe ilişkin görüş alışverişleri dikkat çekmiştir (Turkish Review of Middle East Studies, 1993, s:268).

Kaynakları elinde bulunduran Türkiye için su, Araplara karşı kullanılabilir önemli bir kozdur. Ancak şu noktaya da dikkat çekmek gerekir ki, aralarında sorunlar yaşayan Arap ülkelerini biraraya getirebilecek en önemli etken Arap olmak değil, susuz kalmaktadır.

III. TÜRKİYE, SURİYE VE IRAK'IN GEREKSİNİM DUYDUKLARI SU MİKTARLARI, KULLANIM HAKLARI, TALEPLERİ VE "DE FACTO"

Türkiye'nin Ortadoğu ile irtibatlı ve "sınıraşan sular" (trans boundry rivers) kavramıyla açıklanabilen nehirlerinden Fırat, Dicle ve ayrıca Suriye'den doğup Türkiye'ye giren Asi Nehirleri'nin yataklarını paylaşan ülkeler arasında sürekli bir anlaşmazlık ve güvensizlik ortamı söz konusudur. Türkiye'nin Fırat ve Dicle'nin sularından yararlanması, Irak ve Suriye'yi sürekli tedirgin etmektedir ve bu ülkeleri, Fırat ve Dicle üzerinde yapılmak istenen en küçük bir tasarrufa dahi inceleme yapmaksızın tepki gösterir duruma getirmiştir (Turan,1993, s:13).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu zenginleştirecek, refahı artıracak suya ilişkin her proje, kendilerinin o oranda yoksullaşacağı korkusu ile Irak ve

Sınırşan Sular

Suriye'yi, Türkiye'ye yönelik baskı politikaları uygulamaya itmiştir. Arap ve dünya kamuoyunu harekete geçirmekten, toplumsal ve ekonomik her türlü alana kadar uzanan bu baskı yöntemleri içinde, belki de Türkiye açısından en rahatsız edici olanı, Suriye'nin PKK terörizmini bir karşı koz olarak pazarlık masasına sürdüğü iddiasıdır (Ergil, 1990,s:54).

Karşılıklı görüşmelerde tüm tarafların kabullenebileceği bir sonuca henüz ulaşılmış değildir. Farklı yorumlarla ele alınan uluslararası hukuk kuralları, çözüm üretimine beklenen katkıyı sağlayamamıştır. Konunun hukuksal boyutlarının üzerinde durulması bu konuda yapılan yorumların doğruluk derecesini ortaya çıkarabilmek açısından yararlı olacaktır.

A- Uluslararası Hukuk ve Sınırşan Sular

Türkiye'nin sınırşan sulardan kaynaklanan Suriye ve Irak ile yaşadığı sorunlar, önemli ölçüde bu konuya ilişkin hukuksal bir netliğin bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Hukuksal belirsizlik ve bu belirsizliği giderme çabalarının taraf devletlerin işbirliğinden uzak bir şekilde sürdürülmeye çalışılması çözüme ilişkin umutları zayıflatmaktadır.

Sınırşan sular ve su sistemlerinin kullanımına ait kapsamlı ve bağlayıcı uluslararası kurallar henüz oluşmamış olmasına karşın, bu konuda literatür ve uygulamalar dikkate alınırca, bazı temel ilkeler oluşturulabilmektedir. Bunlar: Mutlak Hükümlanlık (Absolute Sovereignty) ilkesi, Mutlak Bütünlük (Absolute Integrity) ilkesi, Karşılıklı Haklar (Correlative Rights) ilkesi, Uluslararası Suların Ortak İdaresi ilkesidir (Akmandor, Pazarıcı ve Köni, 1994 , s:15-16).

Türkiye bu ilkelerden, "Sınırlı Bölgesel Hükümlanlık" ilkesine yakın bir söylem ve tutumu benimsemiştir. Bu ilke gereğince, sınırşan suların kullanılması diğer ülkelere (Mensab taraf ülkeler) zarar vermemelidir. Türkiye bu ilkeyi benimsemiş olduğunu her fırsatta belirtirken Kamran İnan'ın "Bunlar uluslararası nehir değil (Fırat ve Dicle'yle ilgili olarak), %100 Türk nehirleridir: Kaynaklarını bizim topraklarımızdan alıyorlar..." (Ayna, Kış 1993 / Bahar 1994, s:34) sözlerinde somutlaşan görüşle, bu nehirlerin Türkiye'nin sınırları içinde kalan kısımlarının hükümlanlığı hakkında tartışmaya dahi girilmeyeceği vurgulanmaktadır.

Irak ve Suriye'nin söz konusu ilkelerden "Mutlak Bütünlük İlkesi"ni önemli ölçüde benimsedikleri ve bu doğrultuda hareket ettikleri görülmektedir. Burada, sınırşan nehir sularının doğal miktarını ve kalitesini değiştirecek her türlü faaliyeti yasaklayan bir yaklaşım benimsenmektedir. Böyle bir ilkeyi uygulayabilmek ise, neredeyse olanaksızdır.

Sınırşan sulara ilişkin olarak Uluslararası Hukuk Derneği (ILA), 1966 yılındaki Helsinki Toplantısı'nda konulan kuralların düzenlenmesi konusunda önemli bir girişimde bulunarak bazı kuralları kabul etmiştir. Bu kurallar,

sınıraşan havza sularının hakça ve makul bir şekilde kullanılması ve bunun için de tüm faktörlerin dikkate alınması gerektiğini tavsiye eder niteliktedir (Akmandor, Pazarıcı ve Köni, 1994,s:17).

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun kuralların düzenlenmesiyle görevli organı olan Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun 1991 yılında hazırladığı raporun Genel Prensipler başlıklı 2. bölümünün 5., 6. ve 7. maddeleri sınıraşan sularla ilgili açılımlara olanak vermektedir.

Anılan raporun 5.maddesinde "Taraf ülkeler, ülkelerarası bir akarsuyun (veya akarsu sisteminin) kendi ülkelerinde kalan bölümünü hakça ve akılcı bir şekilde kullanacaklardır. İlgili ülkeler uluslararası akarsuyu gerekli koruma koşullarına uygun olarak, optimum yararlanmayı sağlayacak bir biçimde kullanacak ve geliştireceklerdir" (Akmandor, Pazarıcı ve Köni, 1994, s:18) denilmektedir. İfadeden de anlaşılacağı üzere, 5. maddede sınıraşan sularla ilgili bir paylaşım söz konusu değildir. Vurgulanan nokta, hakça ve akılcı kullanımdır. Hakça ve akılcı kavramları son derece görelî nitelikte olduklarından bu madde menba yada yukarı havza ülkelerine oldukça geniş bir hareket hakkı sağlamaktadır. Türkiye 5. maddeyi benimserken Suriye ve Irak bu maddeden son derece rahatsızlık duymaktadırlar.

Aynı raporun 6.maddesi de suların hakça ve akılcı kullanımına ilişkin bölgenin nüfusu, gelişmişlik düzeyi, iklimi, alternatif su olanaklarının teknolojik durumu ve sosyal ihtiyaçları gibi kriterleri vurgularken, bu kavramların göreliliğini ortadan kaldıramamaktadır (Akmandor, Pazarıcı, Köni, 1994, s:38). Esasen 6.madde Türkiye'nin savundukları ile çelişmemektedir. Nitekim, Güneydoğu Anadolu Projesi'ne Suriye ve Irak'ın getirdikleri eleştiriler bu madde ile yanıtlanabilir.

Komisyonun söz konusu raporunun 7.maddesi ise, kıyıdaş ülkelerin birbirlerine "kayda değer zarar" verecek hareketlerden kaçınmalarını ve karşılıklı işbirliği çerçevesinde, bilgi alışverişinde bulunmalarını önermektedir. Aşağı çığır ülkeleri (Irak, Suriye) tarafından öne çıkarılmak istenen bu maddenin esasen, Türkiye'nin iddiasıyla çelişir bir yanı yoktur.

Türkiye, Suriye ve Irak arasında yaşanan su sorunuyla ilgili en somut olarak nitelendirilebilecek belge 1987'de imzalanan protokoldür. Bu protokol gereğince Türkiye, Fırat'ın sularından saniyede 500 m³/s'ini Suriye'ye bırakmakla yükümlüdür (Ayna, Kış 1993-Bahar 1994, s:43).

1983'de Türkiye, Suriye ve Irak arasında Ankara'da teknik bilgilerin değiş-tokuşunda üç taraflı bir teknik komite kurulması için anlaşmaya varılmış; aynı toplantıda Irak ve Suriye'li temsilcilerin Fırat'ın sularının paylaşımına ilişkin antlaşma önerilerini Türkiye koşullu olarak kabul etmiştir. Anlaşma yapabilmek, yada anlaşma üzerinde tartışabilmek için Türkiye'nin ileri sürdüğü

koşul, Dicle ile Suriye'den geçerek Türkiye sınırlarına giren Asî Nehri'nin de gündeme dahil edildiği bir platformun oluşturulmasıdır (Ayna, Kış 1993/Bahar 1994, s:43).

Türkiye'nin sınraşan sular sorununu masaya toplu olarak yatırma önerisini ileri sürmesi, Suriye ve Irak tarafından sıcak karşılanmamıştır. Bu ülkeler, her nehri ayrı birer sorun yada konu olarak düşünmenin çözüm sürecine katkı sağlayacağını, aksi halde Türkiye'nin önerdiği total çözüm yaklaşımının kendileri açısından tartışılmaz olduğunu belirtmektedirler.

Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan sınraşan sulara ilişkin hukuki bir konsensusun sözkonusu olmadığını açıkça ortaya koyan bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, çözümden söz etmek oldukça güç görünmektedir. Suriye ile imzalanan ve 500m³/s su vermeyi kabul ettiği 1987 tarihli anlaşmayla çözüme yönelik olarak iyi niyetini ortaya koyan Türkiye'nin uluslararası hukuksal teamüller çerçevesinde tavizkar bir tutum içerisine girmesi beklenmemelidir. Türk uzmanların konuyla ilgili araştırmalarına göre, eşasen günde 500m³/s su miktarı fazladır. Verilmesi gereken su günde 350m³/s olmalıdır (Akmandor, Pazarıcı ve Köni, 1994, s:62).

Teknik saptamalar günlük 350m³/s'lik su bırakımını yeterli görmüşken; Türkiye, Atatürk barajında su tutulması işlemini başlattığı 23 Kasım 1989 tarihinden, 13 Ocak 1990 tarihine kadar günlük ortalama 763m³/s su bırakmıştır. 13 Ocak-13 Şubat 1990 tarihleri arasındaki bir aylık sürede de bırakılan su günlük ortalama 509m³/s olmuştur (Akmandor, Pazarıcı ve Köni, 1994, s:31). Sözkonusu tarihlerin, barajlarda su tutulan ve dolayısıyla Türkiye'nin 500m³/s'lik taahhüdünü yerine getiremeyeceğinin iddia edildiği tarihler olması açısından önemlidir. Ayrıca aynı dönemde kuraklığın yaşandığı, yağışların normal miktarların altına düştüğü de dikkate alınmalıdır.

Suya ilişkin kaygılar, ülkeleri geleceğe yönelik önlemler almak ve politika üretmek konusunda organize olmaya itmektedir. Nitekim, Dünya Bankası, Merkezi Marsilya'da olan Dünya Su Konseyi'ni kurmuştur ve su konusunda dünyadaki tüm görüşleri eşgüdümlemek için Küresel Su Ortaklığı'nı (Global Water Partnership) oluşturmaktadır. Ağustos 1996'da sivil toplum örgütleri Stockholm'de bu ortaklık için toplanacaklardır (Bkz. Milliyet, 22 Haziran 1996, s:18).

B-Türkiye, Suriye ve Irak'ın Sınraşan Sular Bağlamında Dış Politikaları

Ortadoğu'da su günümüzde en az petrol kadar önemli olmuş, yakın bir gelecek de petrolden çok daha önemli olacağıın sinyallerini vermiştir. Bu bölgeyi besleyen önemli su kaynaklarına sahip olan Türkiye su sorunundan söz edildiğinde ilk akla gelen ülke durumundadır. Çünkü, Ortadoğu'yu besleyen en önemli su kaynakları Türkiye'nin elindedir. Ayrıca Ortadoğu'ya akmayan ancak

aktarılabılır olan bazı nehirler de yine Türkiye sınırları dahilindedir (Seyhan, Ceyhan, Manavgat v.b.).

Bu durum başta Suriye ve Irak olmak üzere tüm bölge ülkelerinde rahatsızlık yaratmaktadır. Son dönemdeki gelişmelerden İsrail-Filistin barışı ve Türkiye ile İsrail'in imzaladıkları çeşitli işbirliği anlaşmaları (son olarak imzalanan 5 yıl süreli askeri eğitimde işbirliği amacını taşıyan anlaşma) özellikle Suriye tarafından tepkiyle karşılanmıştır (Bahçacı, 1995,s:42-43). Güneydoğu Anadolu Projesi'nin hayata aktarımıyla artan gerilim bu tür işbirliği anlaşmalarıyla hat safhaya ulaşmış, gerek Suriye'yi, gerekse Irak'ı Türkiye'ye ellerinden gelen baskıyı uygulamaya yöneltmiştir.

Başta Arap ve daha sonra dünya kamuoyunu harekete geçirmekten, diplomasiye ve ekonomiye kadar uzanan baskılara koşut olarak, bu ülkeler modern silahları yoğun bir şekilde satın almaya ve ordularını güçlendirmeye çalışmaktadırlar (Ergil, 1990, s:54). Nitekim, petrolden kazandığı geliri silah alımı ve üretiminde yoğunlaştıran Irak yaşanan Körfez Savaşı'nda yenilmiş olmasına karşın önemli bir güç olduğunu göstermiştir.

Güney komşularımızda yaşanan bu gelişmeler Türk Genelkurmayı'nın herhangi bir Arap ordusundan daha üstün olduğu düşüncesine daha temkinli yaklaşılması gerektiğini ve Türkiye'nin bölgedeki savunma gereksiniminin önemini vurgularken, (Mango,1995,s:136), Türk ordusuna karşı önlemler almaya itmektedir.

Türkiye'nin sınıraşan sular sorunuyla ilintili olarak mücadele etmek zorunda kaldığı ve dış politikada olduğu kadar iç politikada da (Bkz. İnan, 1993, s:26-27) dikkat çeken bir diğer olgu PKK terörüdür. En büyük destekçisinin Suriye olduğu bugün herkes tarafından bilinen PKK'nın, (Ergil, 1990, s:68) Suriye tarafından desteklenmesi bölgesel liderliğe soyunmuş olan Hafız Esad'ın politikasının bir uzantısı olarak değerlendirilebilir.

GAP kapsamında atılan her adım Suriye'yi gittikçe artan bir oranda Türkiye'ye muhtaç etmektedir. Yapılan her baraj Suriye'nin yaşam damarlarına atılan bir düğüm olmakta ve bu düğümü çözecek tek ülke de, Türkiye olarak belirmektedir. Hafız Esad, Türkiye'ye bu denli bağlanmamanın yollarını aramakta ve bu yollardan birinin de PKK kartını elinde bulundurmaktan geçtiğini düşünmektedir. Böylece GAP'ı sabote etmeyi ve pazarlıklardan maksimum kar elde edebilmeyi planlamaktadır. Sabotaj maddeten olmasa bile, toplumsal boyutta eşdeğer bir külfetin Türkiye'nin sırtına yüklenmesi amaçlanmaktadır (Ergil, 1990, s:69).

"Bir Büyük İnsanlık Projesi" olarak lanse edilen GAP, kapsamındaki 22 Baraj, 19 Hidroelektrik santrali ve 1,7 milyon hektar alanı sulayabilecek şebeke sistemiyle Türkiye'nin Güneydoğu'sunda yaşanan bir çok sorunu halledebilecek

ve ÷lke ekonomisine de önemli katkılar sağlayacaktır (İstanbul Ticaret Gazetesi, 17 Mayıs 1996,s:7).

"1984'te başlatılan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), memleketimizi gelecek yüzyıla taşıyacak muhteşem bir eserler manzumesidir. Dünyada bu çapta bir projeyi göze alabilecek az memleket vardır. Atatürk Barajı'nı gören yabancı ziyaretçiler, devlet adamları, bana, "Türkiye bununla nereye varmak istiyor? diye sorar, hayranlıklarını gizleyemezdi..." (İnan, 1995, s:66) sözleriyle Kamran İnan projenin görkemini ve dış dünyanın bakış açısını açık bir şekilde vargulamaktadır.

Dış dünyanın Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki vatandaşlarımızla ilgili olarak sık sık gündeme getirdikleri "insan hakları", "yaşam koşulları", "fırsat eşitsizlikleri" gibi sorunların çözümünü destekler görünürken, GAP gibi tüm bu olumsuzlukları giderebilecek "Bir İnsanlık Projesi"ne destek vermemeleri kesinlikle çelişik bir durumdur. Bu durum, Suriye ve Irak'ın GAP'a yönelik olarak geliştirdikleri uluslararası kamuoyu oluşturma girişimlerinde Türkiye'den daha başarılı olduklarının açık bir kanıtıdır. Belki de bunun için tüm Ortadoğu liderleri içinde en zekisinin Hafız Esad olduğu savunulmaktadır (Bkz.John Bulloch, Adel Darwish, 1994, s:55). Ne var ki Esad bu zekasını barışçı bir yolda kullanmayı tercih etmemektedir.

Suriye dikkate alındığında, Irak daha uzlaşmacı bir politikaya sahiptir denilebilir. Bu belki de, petrol gelirlerinin etkisiyle projelere ağırlık vermesinden kaynaklanmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 6 Ağustos 1990 tarihli ambargo kararına karşın Irak hareket alanında bir takım tarımsal projelere devam etmiş ve tarım üretimini 1987'ye göre, 1990 sonunda %70 arttırabilmiştir (John Bulloch, Adel Darwish, 1994, s:126). Ancak, Irak'ın Körfez Savaşı'nın etkisinden henüz kurtulamamış ve su sorunu yeteri derecede yaşamamış haliyle sergilediğı tutum yanılıcı olmamalıdır. Çünkü henüz GAP tamamlanmamıştır ve Dicle'den şimdikiye kadar engelsiz yararlanan Irak, Dicle üzerinde inşa edilecek olan Batman, Dicle ve Kralkızı Barajları'nın etkisini hissetmemiştir.

GAP'ın Dicle bölümündeki çalışmalar tamamlanınca Irak'ın bugünkü kadar yumuşak politika uygulamayabileceğini Türkiye'nin dikkate alması ve bu doğrultuda hazırlıklı olması gerekmektedir. Irak yönetiminin başında halen Saddam Hüseyin'in bulunduğu da dikkate alınırsa konunun önemi ortadadır.

GAP, Türkiye'nin çağı yakalama yarışındaki en büyük kozudur; hatta, birçok toplumsal ve ekonomik sorunu çözebilecek, dış politikada güç ve prestij kazandırabilecek kadar büyük bir kozdur denilebilir.

Güney komşularımızın GAP'a endeksli barış önerilerini kabul etmek ve böyle bir anlaşmaya imza atmak neredeyse Sevr'e imza atmak kadar "yıkıcı" ve

"bölücü" olabilecektir. Bu komşularımızın Türkiye'ye karşı "Arap Birliği" çabaları günümüzde hız kazanmıştır. Türkiye'nin İsrail'le imzaladığı "Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması"nı öne çıkararak sık sık toplanan Arap liderler İsrail ve Türkiye'ye karşı olan tavırlarına netlik kazandırmaktadırlar. Özellikle İsrail'deki son seçimleri sağcı Benjamin Netenyahu'nun kazanmasının ardından yoğunlaşan Arap zirvelerinden çıkan kararlar Arap Birliği'ne gidişin işaretlerini vermiştir.

Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek, Suriye lideri Hafız Esad ve Suudi Arabistan Veliht Prensi Abdullah arasında gerçekleştirilen iki günlük zirvede, 21-23 Haziran 1996 da Kahire'de genişletilmiş bir Arap zirvesinin yapılması kararlaştırılmış ve zirveye Irak dışındaki tüm Arap ülkeleri davet edilmişlerdir. Bu zirvede Türkiye'nin İsrail'le imzaladığı son anlaşmanın da gözden geçirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Yeni Yüzyıl, 9 Haziran 1996, s:13).

Kahire'deki Arap Zirvesi'nde Suriye Türkiye'yi, sınırlarına askeri birlik yığmakla suçlamış ve kendisinin İran'la müttefik olduğunu vurgulayıp, Türkiye'nin İsrail'le yapmış olduğu anlaşma konusunda kınanmasını istemiştir.

Ürdün, Suriye'ye karşı tavır alırken; Mısır, Suriye'nin Türkiye ve İsrail ile olan anlaşmazlıklarından tedirgin olduklarına değinerek, Türkiye'ye ilişkin olumlu görüşlerini belirtmişlerdir.

Bu toplantıyla ilgili şöyle bir yorum getirilebilir: Arap ülkeleri tüm anlaşmazlıklarına karşın biraraya gelebilmektedirler. Su konusunda ortak bir tavır alamamaları, hiçbir zaman almayacakları anlamına gelmemektedir. Toplantıda belirginleşen bir diğer konu; Mısır, Türkiye ve İsrail gibi Amerikan müttefiki üç ülkenin asgari müştereklerde birleşmeleridir. Bunun bölgedeki Amerikan politikasının etkinliğinin göstergesi olduğu söylenebilir.

C-Bölge Dışı Ülkelerin Politikaları ve Senaryolar

Ortadoğu, zengin petrol yataklarıyla öteden beri bölge dışı güçlü ülkelerin dış politikalarında bu bölge her zaman öncelikli olarak yer almıştır. Bölge ülkelerinin çeşitli çıkar mücadelelerinin yanında, dış kaynaklı güçlerin uygulamaya çalıştıkları politikalar, Ortadoğu'yu çok hassas dengelere oturtmuştur.

Su üzerinde oynanan bölgesel politikalar yanında sıkça bölge dışı ülkelerin de konuya eğilimleri, hatta bölgede kendi politikalarını uygulama çabaları dikkat çekmektedir. Bölgenin petrol kaynaklarının zenginliğinden kaynaklanan bu durumu açıklamak zor değildir. Özellikle güçlü olarak tanımlanabilecek ülkelerin (ABD, Almanya v.b) bölgeye yönelik politikaları, çözüm sürecine bölge ülkelerinin politikalarıyla beraber, hatta daha önde katılmakta ve neredeyse kilitlenmiş bir satranç oyununu anımsatan çözümsüzlüğe katkıda bulunmaktadır.

Çıkan en küçük bir çatışmayı bu çerçevede değerlendiren bölge dışı söz sahibi ülkeler, çıkarları gerektirdiğinde müdahaleden kaçınmazlar. Ancak bu ülkeler böylesine hassas olan bölgede politikalarını büyük bir gizlilik içinde yürüttüklerinden dolayı amaçları ancak meydana gelen olayların birleştirilmesi sonucu tahmin edilebilmektedir. Bazen de bu tahminler ışığında bir takım senaryolar üretilebilmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra tek süper güç olarak değerlendirilen ABD'nin bölgedeki etkinliğini yadsımak olası değildir. Bu gücün farkında olan Fransa, Almanya ve Japonya gibi güçlü ülkeler, petrole duydukları gereksinmelerini de dikkate alarak ABD'ye Ortadoğu politikasında destek verme durumunda kalmışlardır (Bulloch, Darwish, 1994, s:16-17).

Ortadoğu ülkelerinin ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmişlik düzeyleri dikkate alındığında, bölge dışı etmenleri değerlendirmeye katmadan politika üretemeyecekleri son derece açık görülmektedir. Buradan, sınırşan sular konusunda Türkiye, Suriye ve Irak'ın aralarında bir çözüme ulaşması, bu çözümün başta ABD olmak üzere bölgede etkili diğer güçlü ülkelerin çıkarlarına zarar verilmediği ölçüde mümkün olacağı söylenebilir.

Bölgede dikkat çeken diğer bir olgu İran'ın ABD faktörüne karşın başına buyruk bir politika izlemesidir. Suriye gibi İran'ın da, politikasının önemli bir kısmını teröre destek vererek devam ettirme çabasında olduğu görülmektedir. Bu arada ABD, Ortadoğu dengelerinin ekonomik globalleşmeye uygun olarak yeniden kurulmasını İran'daki rejimin yıkılmasıyla olası görmektedir (Bahçacı, 1995, s:36).

İran'ın bölgede etkin bir güç görünümünde olması, bu gücün kaynağının ne olduğu sorusunu gündeme getirmiştir. Batı kaynaklı gelişmiş bir teknolojiyi arkasına almadan böyle bir karşı gelişin olamayacağı düşüncesi, Almanya'nın Ortadoğu'ya ilişkin politikalarındaki son dönemdeki aktivite ile birleşince İran-Almanya dayanışmasının olduğu iddiaları ortaya atılmıştır (Bahçacı, 1995, s:36).

Amerika'nın Ortadoğu'daki en önemli müttefiklerinden biri olan İsrail'in İran ile ortak sınırlarının olmayışı, İran'a karşı mücadelede ABD açısından bir dezavantaj olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada İran'la komşu olan Türkiye, stratejik bir konuma gelmiştir. 1996 Şubat'ı ile ivme kazanan Türk-İsrail yaklaşmasını bu perspektiften değerlendirmek olasıdır. Böylece ABD'nin desteklediği Türkiye ve İsrail, terörizmi kullanan ve bölgesel istikrarsızlığı körükleyen İran ve Suriye'ye karşı etkin bir baskı oluşturabilecektir (Nokta, 2-8 Haziran 1996, s:12).

ABD'nin İran'a yönelik politikaları Orta Asya petrollerinin değerlendirilmesinde bir avantaj yakalayabilmeyi de içermektedir. Bu arada İran, Orta Asya Cumhuriyetleriyle oldukça önemli bağlar kurmuş bu durumdan yararlanmaya başlamıştır. Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere bölgedeki dış kaynaklı politikalar sadece suya endeksli değildir, ancak bu paylaşımın su yakın bir gelecekte önemli bir soruna dönüşeceği anlamına gelmektedir.

Bölge ülkeleri (Türkiye, Suriye, Irak) çözüm sürecinde önceliklerini gözden geçirirken bölge dışı etmenleri gözardı edemez durumdadır. Gerçi gözardı etmek fiilen olanaksızdır. Çünkü bölgeye aktarılmış, Çekiç güç gibi oldukça önemli, bölge dışı askeri kuvvetler bulunmaktadır.

Su kaynaklarına sahip Türkiye bu avantajını kullanabilmenin planlarını bu günden yapmalı gerçekleştirebilir politikalar üretmelidir. ABD'nin ünlü mühendislik-müteahhitlik firmalarından Brown and Root, Körfez Savaşı sonrası değişen koşullar ve Türkiye'nin bölgedeki değişen rolü çerçevesinde bir projeye ilgili olarak hazırladığı fizibilite raporunda, Türkiye'nin 2000 yılında bölgenin su imparatoru olacağını, yılda 15 milyar doların üzerinde gelir elde edeceğini iddia ederken; Türkiye açısından oluşabilecek kazanımların yalnızca bir yönünü vurgulamaktadır (Ayna, Güz 93, s:30).

Türkiye'nin elde edebileceği bu konunun öneminin güçlü ülkeler yanında, bölgesel ülkeler de farkındadırlar. Böylece Türkiye merkezli politikalar hızla üretilmektedir. Bunun en somut göstergelerinden biri komşularımızdan Ermenistan, İran, Irak, Suriye ve Yunanistan'ın PKK terörüne verdikleri destektir (Bahçacı, 1995, s:36). Ayrıca Suriye ve Yunanistan arasında imzalanan işbirliği anlaşmaları Türkiye'yi Doğu ve Batı'dan rahatsız edebilecek yansımaları sahiptir. Aynı zamanda ABD'nin Kuzey Irak'ta Otonom Kürt Yönetimine destek vererek (Canbolat, 1993, s:355) bir Kürt Devleti oluşumuna katkı sağladığı yönünde sıkça ortaya atılan iddialar da dikkate alınırsa; üretilmesi gereken politikanın çözeceği denklemin ne kadar çok bilinmeyişi olduğu ortaya çıkacaktır.

Türkiye'yi yönetenlerin giderek tırmanışa geçen sorunlar karşısında ne derece duyarlı olduklarını ve hangi konulara öncelik verdiklerini belirleyebilmek amacıyla, 20-24 Mayıs 1996 tarihlerinde, ileriye yönelik tahminlerimize ışık tutabilmek için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekillerine tek sorulu bir anket çalışması yapılmıştır.

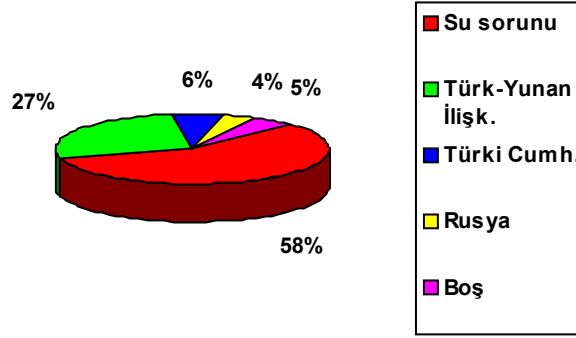
IV. SINIRAŞAN SULARIN TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ ÖNCELİĞİ

T.B.M.M'nde yaptığımız anket çalışmasında, milletvekillerinin, sınıraşan sular sorununu 2000'li yıllarda Türk dış politikası açısından ne kadar öncelikli gördükleri araştırılmıştır. Araştırmada T.B.M.M'nin %50'si hedeflenmiş, ancak

Sınıraşan Sular

%10'luk bir oranda cevap alınabilmiştir. Elde edilen oranın açıklayıcılığı zayıf olmakla beraber, yapılan çalışmanın çok yeni olması ve sınıraşan sularımızla ilgili çarpıcı bir bulguya ulaşması nedeniyle incelememiz içinde yer almasında yarar görülmüştür.

Anket çalışmasından elde ettiğimiz sonuçlara göre, Milletvekillerine yöneltilen "2000'li yıllarda Türk Dış Politikası'nın öncelikli sorununun ne olacağı" konusundaki soruyu yanıtlayanların %58'i önceliği sınıraşan sular sorununa vermişlerdir. Türk-Yunan ilişkileri %27 ile su sorunundan sonra değerlendirilmiştir. Türki Cumhuriyetlerle ilişkiler %6 ve Rusya ile ilişkiler %4 oranında öncelik taşımış, yanıt veren Milletvekillerinin %5'i ise bu soruyu boş bırakmıştır (Bkz. Tablo-I).



Tablo-I bize ileriye dönük olarak olumlu işaretler vermektedir. Milletvekillerinin sınıraşan sular konusundaki duyarlılıkları bizi, Türkiye'nin olası bir krizde hazırlıksız yakalanmayacağı, bu konuyla ilgili politikasını önceden saptayabileceği varsayımına ulaştırmaktadır. Ancak düşündürücü bir soru vardır: Potansiyel olarak duyarlı milletvekillerinin sıkça yaşanır olan hükümet krizleri nedeniyle düşündüklerini realize edebilme olanakları nedir? Bu sorunun yanıtı belki de daha düşündürücü olacaktır. O nedenle Türkiye'nin siyasal istikrarının biran önce sağlanması oldukça yaşamsaldır.

V.SONUÇ

1950'li yıllardan itibaren giderek ivmesini hızlandıran ekonomik gelişmeye yönelik çabalar, ülkeleri maliyeti yüksek yatırımlara yöneltmiş; eldeki kaynaklardan yararlanma çabalarının yoğunlaşmaya başlaması sınırdaş ülkeler arasında yeni sorunların ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Ülkelerin daha çok kaynak kullanma isteğine koşut olarak, kıt kaynaklara olan talep artmış ve aralarında çıkan sorunların temelinde çoğunlukla bu kıt kaynaklar yer almıştır. Nitekim Güney komşularıyla arasındaki su paylaşımına yönelik sorunlar, Türkiye'nin sınıraşan sularından Fırat ve Dicle üzerinde Güneydoğu Anadolu Projesi'ni yaşama geçirmeye başlamasıyla belirmiştir. Türkiye'nin

özellikle yıllardır ihmal edilişi ve geri kalmışlığının şikayet konusu edildiği GüneyDoğu Bölgeleri için yaşamsal değeri olan ve ülkenin ekonomik potansiyelini geliştirmek açısından büyük önem taşıyan bu proje ilerledikçe, su sıkıntısı çekecekleri konusunda endişeleri artan Suriye ve Irak, tepkilerini çeşitli boyutlarda göstermiş ve göstermektedirler.

Türkiye ile aşağı çığır ülkelerinden Suriye ve Irak arasındaki bazı temel anlaşmazlıklar göze çarpmakta, bunlarda çözümsüzlüğün bir kader olarak belirmesine neden olurken, uluslararası hukukta sınıraşan sularla ilgili çok net bir kabulün bulunmaması, çözüm sürecinin uzamasına katkıda bulunmaktadır. Suyun Türkiye'den kaynaklanıyor olması, Suriye ve Irak'a karşı önemli bir koz olarak değerlendirilebilmektedir. Özellikle su kaynakları Irak'a göre çok daha az olan Suriye, Türkiye'ye bağımlı olmaktan duyduğu rahatsızlıkla suya karşı terör kozunu kullanmak istemiştir.

Güney komşularımızın, özellikle Suriye'nin uluslararası hukuka ve insanlığa aykırı politikalara bel bağlamasına karşın, Türkiye sertlik yanlısı bir politika izlememektedir. Bunu ekonomik çıkarlarını dikkate alma gerekliliğine bağlamak olasıdır. Çünkü Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelere önemli bir bölümünü Arap ülkeleri oluşturmaktadır. Türkiye'nin uyguladığı bu pasif politikaya bir diğer gerekçe de dış dünyanın alışılmadık bir uygulamaya göstereceği tepkiden çekinmesi gösterilebilir. Burada 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında Türkiye'ye yöneltilen tepkilerin henüz belleklerden silinmemesinin etkisi var denilebilir.

Türkiye'nin en büyük yanlısı, kendisini haklı gördüğü konularda girişimci olmayışıdır. Olumsuz etkilerini halen hissettiren ve kalıcı bir çözüme henüz ulaştırılmayan Kıbrıs Sorunu'nun başlangıcında, haklılık tezi ile konuya gereken hassasiyetle yaklaşmayan Türkiye'ye karşın; dünya kamuoyunu etkilemek için, uluslararası platformları propaganda fırsatı olarak değerlendiren Yunanistan, kolaylıkla harekete geçebildiği bir kamuoyu desteğine sahip olabilmıştır. Bu konuda hayli geciken Türkiye en haklı olduğu tezlerinde uluslararası kamuoyunu iknada zorluk çekmektedir.

Kıbrıs Sorunu konusundaki deneyimi Türkiye'nin bekle-gör politikasından çok şey kaybedeceğinin delilidir. Türkiye bir kez daha hataya düşmemek için Ortadoğu'da giderek önemli bir soruna dönüşeceğinin sinyallerini veren "sınıraşan sular" konusunu ciddiye almalı ve geçmişteki hataları yinelenmemelidir. Sınıraşan sular sorununa ilişkin gerçekçi politikalar oluşturmaktaki başarı, çözümde de başarıyı getirecektir.

Sınıraşan sular konusunda Türkiye'nin alması gereken önlemlerin başında teröristlerle aynı safta bulunan ülkelere karşı dünya kamuoyunu harekete geçirmek gelmelidir. Türkiye geri kalmışlık paradoksundan kurtulacaksa, bunun ilk adımı GAP'ı yaşama geçirmek olacaktır. Bu nedenle Ortadoğu politikasını

Sınıraşan Sular

tekrar değerlendirilmeli ve PKK-GAP pazarlıklarına ortam oluşturacak yanlışlara fırsat verilmemelidir. Son dönemde İsrail'le olan işbirliği alışmaları, Arap Dünyası'nı her ne kadar rahatsız etse de, Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki tercihinin netleşmesinin en açık işareti ve ikili askeri anlaşmalarla evreleme politikası izleyen komşu ülkelere karşı önemli bir kozdur.

Atatürk'n "Yurtta Barış, Dünyada Barış" idealine ulaşmada Ortadoğu'da sağlanacak başarı önemli bir adım olacaktır. Bu adımı atabilmek büyük lde "Suda Barış, Bölgede Barış" zleminin giderilmesiyle olasıdır.

ABSTRACT

Throughout the history there existed some materials upon which the humankind attached great salve. Upon to now the petroleum has carried vital importance for economic well-being as well as production just as did coal as the industrial revolution held its sway in European continent. It is generally accepted by many academicians that in the twenty-first century water would possess such a strategic importance in terms of regional and global balance of power. Fortunately, as a water rich country Turkey would start the new century are step forward before the water- poor nations situated South to her. Within this context, this study makes emphasis on present and future configuration of balance of power and suğestions for the true analysis of the problem.

KAYNAKA

AKMANDOR, Neşet; PAZARCI, Hseyin; KNİ, Hasan (1994); *Ortadoğu lkelerinde Su Sorunu*, TESAV Yayınları, Yayın No:4, Ankara.

ALACAKAPTAN, Aydın G. (1993); *"Sınıraşan Sularımız Dicle ve Fırat'ın Arap Komşularımızla Büyük Srtşmelere Neden Olmaları*

A.Nazmi Üste

Beklentileri Abartılıdır" Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, Bağlam Yayıncılık, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Şen, İstanbul.

BAHÇACI, Çınar (1995); *Türkiye'nin Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikası*, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara.

BULLOCH, John; DARWISH, Adel (Ocak 1994); *Su Savaşları*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1.Basım, İstanbul.

CANBOLAT, İbrahim S. (1993); *"Yeni Dünya Düzeni'nde Ortadoğu ve Türkiye Gerçeği"*, *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

CHALABI, Hassan; "Fırat'ın Suları ve Uluslararası Kamu Hukuku" *Ayna Dergisi*, Kış 1993-Bahar 1994, Sayı 2, "Conference Implications" tarafından çevrilmiştir.

ERGİL, Doğu (Aralık-Ocak 1990); "Ortadoğu'da Su Savaşları Mı?" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XLV, Not 4.

İNAN, Kamran (1995); *Hayır Diyebilen Türkiye*, 2.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

İNAN, Kamran (1993); *Dış Politika*, Ötüken Neşriyat A.Ş, Kültür Serisi:73, İstanbul.

KUT, Gün (1994); *"Türk Dış Politikasında Su Sorunu"*, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul.

MANGO, Andrew (1995); *Türkiye'nin Yeni Rolü*, Türkçesi: Erhan Yükselci-Şükrü Demircan, Ümit Yayıncılık, Ankara.

ÖZCEL, Berk (Güz 1993); *"Güvensizlik Kurbanı: Ortadoğu Barış Suyu Projesi"*, Ayna.

REGUER, Sara (January 1993); *"Controversial Waters: Exploitation Of The Jordan River, 1950-1980"*, Middle Eastern Studies, Vol.29, No:1, pp. 53-90, Published By Frank Cass, London.

TEPLER-DREZON, Marcia (April 1994); *"Contested Waters And The Prospects For Arab-Israeli Peace"*, Middle Eastern Studies, Vol. 30, No:2, pp. 281-303 Published By Frank Cass, London.

TURAN, İter (1993); *"Sunuş"*, *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, Bağlam Yayıncılık, Yayını Hazırlayan:Sabahattin Şen, İstanbul.

Turkish Review Of Middle East Studies, Formerly Puplushed as" *Studies On Turkish-Arab Relations*", 1993, İstanbul.

Sınraşan Sular

GAZETELER

İSTANBUL TİCARET GAZETESİ, Sayı 1911, 24 Mayıs 1996.

YENİ YÜZYIL GAZETESİ, 9 Haziran 1996.

MİLLİYET GAZETESİ, 22 Haziran 1996.